

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ 1994 РОКУ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Розглянуто значення та роль Будапештського Меморандуму в контексті ядерного роззброєння України. Досліджено сутність змісту цього документа, виконання зазначених гарантій. Показано наслідки порушення «запевнень» Будапештського меморандуму 1994 р. та відсутності засобів стримування російської агресії в без'ядерній Україні.

Ключові слова: Будапештський Меморандум, договір, зобов'язання, ядерна зброя, роззброєння, загрози, російсько-українська війна, держави-гаранти.

Abstract

The significance and role of the Budapest Memorandum in the context of Ukraine's nuclear disarmament are considered. The essence of the content of this document, the fulfillment of the specified guarantees has been investigated. The consequences of violating the "assurances" of the Budapest Memorandum of 1994 and the lack of means of deterring Russian aggression in nuclear-free Ukraine are shown.

Keywords: Budapest Memorandum, treaty, obligations, nuclear weapons, disarmament, threats, Russian-Ukrainian war, guarantor states.

Вступ

В сучасних умовах загострюється питання Будапештського Меморандуму як важливої передумови, що мала б гарантувати безпеку Україні, в обмін на відмову від ядерної зброї. Термін «гарантії безпеки» відображає глибоке переконання України в тому, що певні зовнішні сили повинні забезпечити їй безпечне та комфортне існування. Але, усвідомлюючи ситуацію в Україні в даних умовах можна побачити, що Захід визнав незалежність, дав Україні надію, але гарантій не дав і не збирається їх давати зараз. За ядерне роззброєння в 1990-х роках Україна отримала компенсацію, близьку до максимальної в тодішніх умовах, і однією з його складових був Будапештський меморандум, який містив зобов'язання перед Україною, які важко було назвати гарантіями.

Значний внесок у дослідження Будапештського Меморандуму внесли: Біляк Т., Василенко В., Горбулін В., Святун О., Лоссовський І. Є, Короткий В., Гурін К., Гусаров В., Гончаренко Р., Їжак О.

Основна мета даної роботи - розкрити суть Будапештського Меморандуму та його значення для національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Однією з найбільш актуальних і злободенних проблем сучасного розвитку України залишається пошук гарантій національної безпеки. У наступному році виповнюється своєрідний 30-річний ювілей, з часів надання Україні гарантій безпеки закріплених в Будапештському меморандумі у відповідності з її без'ядерним статусом.

5 грудня 1994 року в Будапешті між Україною (Л. Кучма), Російською Федерацією (Б. Єльцин), Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії (Дж. Мейджор) та Сполученими Штатами Америки (У. Клінтон) був укладений Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, який з моменту підписання набув чинності. Слід зазначити, що дві інші ядерні держави та постійні члени Ради Безпеки ООН – Китай і Франція – офіційно висловили аналогічні гарантії Україні у формі дипломатичних нот (Заява Уряду КНР від 04.12.1994 і Декларація Франції із супровідним листом Президента Ф. Міттерана від 05.12.1994), хоча формально й не підписували Будапештський меморандум [1].

У цілому весь ядерний арсенал нашої країни становив близько 5 тис. зарядів. На її території розміщувалась 43-я ракетна армія СРСР. Для порівняння: нинішній повний ядерний арсенал Росії – приблизно 14 тис. зарядів, із них 1,5– 1,6 тис. стратегічні. Важливим аргументом реалізації курсу на без'ядерний статус було те, що центр управління стратегічною ядерною зброєю, що містилася на території України, був у Москві [2].

Після 1994 року з'явилася низка праць із проблематики Будапештського Меморандуму. Тематика цих праць загалом відрізнялася по періодах. Так, до приблизно середини 2000-х років переважала думка про те, що Україна повинна була позбутися свого збройного арсеналу, перш за все ядерного, під тиском світових гравців. У подальшому (2014 рік), навіть коли стала зрозуміла неефективність Будапештського Меморандуму, проф. В.А. Василенко вимушений був продовжувати визнавати: щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї [3].

Вагомий вклад у вирішенні зазначеній проблематиці. здійснили : В. Василенка , А. Зленка , О. Івченка , О. Кондратенка , В. Литвина , Ю. Щербака , які дозволяють простежити особливості формування та реалізації курсу на без'ядерний статус. Особливо актуальною для дослідження є праця відомого українського політика, керівника урядової делегації України на переговорах з РФ Ю. Костенка "Історія ядерного роззброєння України", яка ґрунтується на документах, у тому числі – закритих, публікаціях у західних, російських та українських ЗМІ та маловідомих фактах кулуарної частини політико-дипломатичного процесу першої половини 90-х рр. ХХ ст. [4].

За словами А. Зленка, від ядерного роззброєння залежала не лише національна безпека України, але і можливість нашої держави посісти місце між цивілізованими державами світу та участь в інтеграційних об'єднаннях. Ситуацію ускладнювало і те, що, незважаючи на вигідність геополітичного становища, Україна після розпаду СРСР залишалась terra incognita для міжнародної спільноти, у Києва ще не було надійних партнерів і дипломатична боротьба за утвердження своєї незалежності лише починалася. Молодій незалежній державі була життєво необхідна економічна та політична підтримка реформ [2].

Офіційна назва Будапештського договору – "Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї". За цим документом Україна мала ліквідувати всю ядерну зброю на своїй території. Водночас США, Росія й Велика Британія зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет і наявні кордони України, а також що "ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України". При цьому всі країни сказали, що проводитимуть "консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань" [5].

Будапештський меморандум містить шість зобов'язань США, Сполученого Королівства і РФ стосовно України:

- поважати незалежність, суверенітет та наявні кордони України;
- утримуватися від погрози силою або її застосування проти України, крім як з метою самооборони або в якийсь інший спосіб відповідно до Статуту ООН;
- утримуватися від економічного примусу, спрямованого на те, щоб підпорядкувати своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і в такий спосіб забезпечити собі переваги будь-якого роду;
- домагатися негайних дій Ради Безпеки ООН із надання допомоги Україні як державі – учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, у випадку якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом агресії із застосуванням ядерної зброї;
- не застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав, крім випадків нападу таких держав на ядерну державу в союзі з іншою ядерною державою; проводити консультації у випадку виникнення ситуацій, внаслідок яких постає питання стосовно цих зобов'язань [6].

Росія ж виконала тільки п'ятий пункт Меморандуму, не враховуючи універсального шостого. Вона дійсно не застосовувала проти України ядерної зброї, але, у свою чергу, перші чотири пункти грубо порушила. Російська Федерація намагалась обґрунтувати недійсність Меморандуму, посилаючись на статтю 15 Федерального закону про міжнародні договори РФ від 16 червня 1995 року, у якій вказується про необхідність ратифікації міжнародних договорів Росії з питань роззброєння чи міжнародного контролю над озброєннями, забезпечення міжнародного миру та безпеки [7]. 1 березня 2014

року президент Російської Федерації Володимир Путін на тлі «Кримської кризи» отримав у Ради Федерації (верхньої палати парламенту) дозвіл на введення військ до України, обґрунтувавши це «екстраординарною ситуацією, що склалася в Україні, загрозою життю громадян Російської Федерації, наших земляків, особового складу військового контингенту Збройних сил Російської Федерації».

Після «референдуму» 16 березня 2014, проведеного в Криму та Севастополі всупереч українському законодавству, в ході якого на більшості виборчих бюлетенів було засвідчено вибір за входження Криму до Росії, остання розпочала офіційний процес прийняття Криму до свого складу. Цей процес увінчався підписанням договору «про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим і утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів», що був ратифікований державною думою Росії 21 березня 2014 року, а 11 квітня 2014 Крим і Севастополь були включені до переліку суб'єктів РФ у Конституції Росії[8].

Після анексії Криму Росією, США, Канада, Велика Британія разом з іншими країнами заявили, що участь Росії є порушенням її зобов'язань перед Україною відповідно до Будапештського меморандуму. 4 березня 2014 року президент Російської Федерації Володимир Путін відповів на питання про порушення Будапештського меморандуму, описуючи поточну ситуацію: «в Україні виникла нова держава, але з цією державою і щодо цієї держави ми не підписали жодних обов'язкових документів»[9].

Український парламент попросив підписантів Меморандуму підтвердити свою прихильність принципам, закріпленим у політичній угоді, та провести консультації з Україною для зменшення напруженості. Російська Федерація відмовилася від таких консультацій

Офіційна позиція США, підтверджена під час кризи 2022 року: Росія порушила свої зобов'язання щодо Будапештського меморандуму, в рамках якого вона, зокрема, зобов'язалася «поважати незалежність та суверенітет та існуючі кордони України» та «утримуватися від загрози силою та від її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України»[10].

Висновки

У статті було досліджено актуальну проблему стосовно дійсності Будапештського меморандуму. Розглянуто сутність та значення даного договору у забезпеченні національної безпеки України. «Україна не отримала гарантій безпеки в обмін на відмову від ядерної зброї і востаннє вимагатиме від держав-гарантів Будапештського меморандуму конкретних рішень»- про це заявив президент Володимир Зеленський 19 лютого у своєму виступі на безпековій конференції у Мюнхені.

Агресія Росії проти держави, яка добровільно відмовилась від ядерного потенціалу в обмін на гарантії безпеки поставила під сумнів усю систему безпеки в Європі та світі, а також стала серйозним випробуванням для режиму непоширення ядерної зброї, нівелювавши ДНЯЗ.

Отже, російсько-українська війна продемонструвала декларативний характер Будапештського меморандуму, оскільки попри відкриту збройну агресію РФ, держави-підписанти перед загрозою нового етапу холодної війни виявились неспроможними виконати свої зобов'язання щодо України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Правова природа Будапештського Меморандуму та вага прописаних гарантій../ Головіна В.А., Гордієнко С.К URL:http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/155-Golovina_Gordienko.pdf
2. Будапештський Меморандум в контексті ядерного роззброєння України// Степан Прийдун URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Stepan_Pryidun/Budapeshtskiy_memorandum_v_konteksti_iadernoho_rozzbroiennia_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=4ked7k3n2tda2ovg0f5sqpb6q6
3. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України. Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17. С. 106–114.
4. Потехін, О.В. (2016) Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ. АГОРА (Вип.16). с. 16-19.
5. Що таке Будапештський меморандум і чи може він захистити Україну// Вікторія Волошаненко URL:<https://suspline.media/358542-so-take-budapestskij-memorandum-i-ci-moze-vin-zahistiti-ukrainu/>
6. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158
7. Правова природа Будапештського меморандуму та наслідки його порушення Російською Федерацією. Українське право. URL: <https://tinyurl.com/yxw5ds46>
8. Головченко, В. І. Меморандум про гарантії безпеки України 1994 // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К. : Знання України, 2004. — Т. 2 : М — Я. — 812 с. — ISBN 966-316-045-4.

9. Лоссовський І.Є. До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: Агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародноправових режимів нерозповсюдження. Зовнішні справи. 2014. № 11. С. 6–11.
10. Los documentos confidenciales sobre Ucrania: EE UU y la OTAN ofrecieron a Putin acuerdos de desarme. El Pais. 02.02.2022.
[URL:https://elpais.com/internacional/2022-02-02/ee-uu-ofrece-acuerdos-de-desarme-a-cambio-de-desescalar-en-ucrania.html](https://elpais.com/internacional/2022-02-02/ee-uu-ofrece-acuerdos-de-desarme-a-cambio-de-desescalar-en-ucrania.html)

Поліщук Олександра Сергіївна – студентка групи МФКД-20Б, факультет менеджменту та інформаційної безпеки, Вінницький національний університет, Вінниця, e-mail: olexandrayagnush@i.ua

Науковий керівник: **Корнієнко Валерій Олександрович** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-політичних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, e-mail: valkorney1958@gmail.com

Polishchuk Olexandra S. - Faculty of Management and Information Security, Vinnytsia National University, Vinnytsia, email: olexandrayagnush@i.ua

Supervisor: **Kornienko Valerii** – Dr. of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Political Sciences, Vinnytsia National Technical University, Vinnitsa, e-mail: valkorney1958@gmail.com